

A tűzörség, a zombik és Gutenberg

„Elöntött a semmihez sem hasonlítható melegség, amit mindig érzek, ha sok könyvet látok együtt. Legjobban szeretnék ilyenkor henteregni, fürödni a könyvekben, szagolni a régi könyvek csodálatos porszagát, minden pórusommal könyvet érezni...Milyen csodálatos dolog is egy könyv! Csak ül, ül a polcon, és nem látszik rajta semmi, egy szót sem szól. Azután az ember kinyitja... és akkor látja, hogy egy Caxton (a legelső angliai nyomdász – D. L.) van a kezében, egy főherceg, egy pápa!”

Szerb Antal sorai minden valamirevaló szellemi ember számára örökérvényűek – hogy újraolvasásuk után most mégis, hirtelen gondolatszökemléssel a nagyszerű francia rendező, Francois Truffaut egyik régi, Magyarországon 1969-ben vetített filmje, a Ray Bradbury-regény nyomán készült 451 Fahrenheit-fok jut eszembe: időszérúségében akár vészjelzésnek is fölfogható.

A 451 Fahrenheit-fok már címével is a könyvek veszélyeztettségére utal: 451 Fahrenheit-fok az a hőmérséklet, amelyen a könyvnyomó papír tüzet fog és elég. És talán emlékszünk: amire a film épül, az a könyv nélküli jövő nyomasztó víziója.

Több mint negyven évvel ezelőtt, meglehetősen negatív utópiának tűnt mindez, aminek valószínűsége alig valamivel látszott többnek, mint A majmok bolygója vagy A Marslakók támadása által felvázolt prognózis. Azután mostanra már a könyvkultúra „mediatizációjáról” beszélnek honi vezető kultúrpolitikusok, és bármily borzasztó is minderről hallani: hosszú évek óta látjuk az úgynevezett digitalizáció, a számítógép mindenhatóságának megannyi vonatkozó jelét, az ún. hangos könyvekről vagy a vizualitás előbb videókkal, majd DVD-kkel betört, mindent elsöprő uralmáról nem is szólva. A könyvek meg közben szerényen és csöndben ülnek, csak ülnek a polcokon és nem látszik rajtuk semmi, egy szót sem szólnak.

A Truffaut-filmben a könyvekben rejlő ismeretek titkos gyűanyaga jelenti a legnagyobb veszélyt az uralkodó rend számára. Ezt megelőzendő, meg kell hát semmisíteni őket: a tűzörség könyvégető különítményei könyörtelenül és folyamatosan csapnak le a szabad gondolkodás, az önálló emberi szellem jelképeire, azaz a könyvekre. Ellenállók, persze, mint mindig, vannak. A harc megindul.

Jó négy évtizeddel később akár fölényesen el is mosolyodhatunk a 451 Fahrenheit naivitásán. Túl azon, mekkora idő- és energiapocsékolás egy ilyen permanens hadjárat,

a tűzoltókocsik, a szükséges anyagok költsége, a tűzörök fizetése – csupa fölösleges, megtakarítható kiadás - a kulturált és oh, annyira eurokonform világban természetesen semmi szükség ilyen durvaságra, ilyen drasztikus, kirekesztő és szélsőséges eszközökre, terrorra, megfélemlítésre, hatalmi erőszakra. Fordítsuk figyelmünket inkább Neumann János találmányának nagyszámú követőjére, az informatikusok, rendszergazdák, programozók növekvő, rohamosan fejlődő, rendkívül ígéretes társadalmának mind szenzációsabb teljesítményeire. A digitalizáció, a mediatizáció és egyéb varázsszavak hatása és következményeinek összessége nem mérhető a legkorszerűbb lángszóró teljesítményéhez sem. És lám, az első látványos eredmények már a kilencvenes évek második felében jelentkeznek: „megvan az nekünk videó?” kérdezi a kisfiunk vagy a kislányunk, ha ajánlottan elolvasandó könyvekről beszélünk nekik, az Egri csillagoktól a Tüskevárig és tovább. Az ezredforduló után tíz évvel pedig több felmérés szerint tíz magyar emberből négy olvas könyveket, de havi rendszerességgel ezeknek is csak az egyötöde. Arról nem szól a fáma, sőt felmérés sem, hányan „gépeznek” ehelyett, pláne mennyien bambulják a kereskedelmi tévék állatságait meg a hollywoodi szemétdömping videó- és DVD-áradatát, - de következtetni minderre persze jócskán lehet... végtére is, mint Márai prófétikus előérzettel írta már 1941-ben a Kassai őrjárat-ban, „mennyivel egyszerűbb képekből értesülni a világ soráról, mint elolvasni egy cikket vagy egy tanulmányt”.

Közben tudós elemzők már hosszú évek óta a Gutenberg-galaxis végét emlegetik.

Truffaut filmjében a főhős – előléptetés előtt álló, tehetséges fiatalember, a tűzörség megbecsült tagja – nap mint nap részt vesz a rituális könyvégető körutakon és egy alkalommal találkozik egy tanárnóvel, aki rövid időn belül teljesen kiforgatja magából. Egész világa, életfel-fogása, gondolkodásmódja merőben új és egy darabig úgy tűnik, túl sok a férfinak. Azután éppen ebből, innen bomlik ki az ellenállás. A szerelem, nem árt még idejekorán emlékeztetni, igen veszedelmes fegyver. Olykor még a szónál is veszedelmesebb. Mert éppen azt idézi elő, a szót inspirálja, azt szüli meg.

A napjainkra előállt helyzet háromféle szemszögből is katasztrofális. A már említett riasztó felmérési adatokból a modern hadviselés támadóinak roppant

eredményes ténykedése bomlik ki előttünk, akárcsak a monitoron klikkelés után egy új weboldal kezdőlapja: az örök emberi gyengeség a kényelmesebbnek látszó „korszerű”, a mégoly igénytelen, de tetszetős ismeretlen iránt. Ami csak felfokozta a könyvek iránti közönyt és a televízió már idestova fél évszázados „bambaképző” munkálkodásának hatékonyságát. A második az úgynevezett társadalmi közeg, a reklámok, a közszellem, a közbeszéd világa, ahol nem Szolzsenyicin életműve vagy Déry Tibor hatvanas évekbeli novellisztikája, - de még csak nem is a mindenkori ünnepi könyvhét évente egyszer protokollárisan elintézett eseménysora áll a középpontban. És végül, de távolról sem utolsósorban: minden, a könyvekkel kapcsolatos tevékenység - írás, könyvkiadás, könyvterjesztés, könyvkritika - lezülése, végezetes elüzletiesedése és eljelentéktelenedése. Ez az új, evilági és alvilági szentháromság az úgynevezett rendszerváltás két évtizede alatt tökéletesen elegendő volt arra, hogy a mindinkább közhelyszerűen elhangzó „habent sua fata libelli”, a könyveknek megvan a maguk sorsa szállóigéjét így változtassuk meg: a könyvek sorsa a 451 Fahrenheit-fok rémképe, 21.századi változatban.

Ha sorra vesszük az említett szempontokat, az úgynevezett örök emberi tényező könyvekhez kapcsolható hordozói, vagyis maguk az olvasók látszólag könnyen az áldozatok kategóriájába sorolhatók. A mindenkori olvasó tudvalevően tárgya és egyben elszenvetője is a körülményeknek: a legszörnyűbb nyílt diktatúrák idején, az orosz hódoltság Rákosi Mátyás helytartó bűnbánja által gyakorolt rémuralma alatt joggal írhatta Nyugatról a fájdalmas együttérzéssel haza figyelő Cs. Szabó László, hogy a kommunistáknak enyhén szólva leesett az álluk, amikor az átmeneti enyhülés idején, 1954-ben látták, hogy „a koldusbotra jutott magyarság árvízként dől” azokra a szellemi javakra, amelyeket hosszú éveken át elzártak előle: amint végre egy s más megjelent, tízezerével fogytak még a drágább könyvek is, nagy klasszikusaink éppúgy, mint az akkori kortárs írók munkái.”Tudja a magyar ember jól, mi kell az elméjének s a szívének” kommentálta elégedetten Cs. Szabó. Meg is lett mindennek az eredménye: egy olyan dicsőséges forradalom és szabadságharc, amely páratlan a legújabbkori emberi történelemben. Csakhogy akkoriban, a forradalom előtt és alatt, sőt pár évig még utána sem - Magyarországon nem létezett egy derék skót, bizonyos John Logie Baird találmánya, nem volt még meg a Nagy Előd, a jelen iszonyatának korai előfutára, a mozgóképet nagy távolságra is közvetíteni képes berendezés, amelyet előbb televizornak neveztek és amit imponáló technikai felkészültséggel sokszorosan, máig továbbfejlesztettek...És ez azt jelentette, hogy elhelyeztettek a jelenlegi helyzet kigyótozásai. Ezekből keltek ki Szakonyi Károly halhatatlan Adáshibájának hősei, akiket már maga Jé-

zus Krisztus sem tud elrángatni a képernyő elől. Ahol kezdetben Albert Flóri cselei a magyar-brazilon meg Takács Marika frizurája, később Hofi Géza és Vitray Tamás nem lebecsülendő tömeghatást kiváltani képes személyisége, mára meg a Való világ és a tűrhetetlen ilyen-olyan szappanopera-sorozatok együttese, bárgyú elmebetegsége körözte le látványosan Móricz Zsigmondot és Thomas Mannt, szimultán. Magányos örültek és jelentékeny mennyiségű sznobok persze maradtak. Ők jelentik a törzsközönséget évente a Vörösmarty téren és a harminc-negyven résztvevővel már sikeresnek mondott könyvbemutatókon, amiket egykoron, még indokolt terminussal, író-olvasó találkozóknak neveztek. Elemi mennyiségű felkészültséggel is látható, mily könnyen is jön ki a felmérésekben az a tízből négy olvasó...Hogy a többi bűnös-é vagy áldozat? Nézőpont kérdése, válaszolhatnánk. Ehelyett, jótanács gyanánt inkább újfent emlékeztetünk Truffaut remekére: a főhőst szerelme idővel elvezeti az ellenállás helyszínére, az erdőbe, ahol csoportokba verődött emberek sétálnak fel alá, az egyik úgy mutatkozik be, hogy ő a Háború és béke, a másik, hogy ő A varázshegy, a harmadik, hogy Az öreg halász és a tenger, személyesen és így tovább. Mindenki kívülről tud egy nagy könyvet, aminek, meglehet, már minden példányát megsemmisítették, de ők maguk, az emberek a könyvek. Ők a könyvberek. A szabadságharc hadserege és tartalma is egyben.

Ha az úgynevezett közeget, a bennünket körülvevő külvilágot, közvetlen környezetünk állapotát és adottságait vesszük szemügyre: máris a második tényezőnél tartunk. A „mi urunk a pénz” totálissá lett univerzumában a könyvek a szegény és ebbéli minőségében tökéletesen fölösleges rokon szerepére kárhoztak, erről paradox módon nemcsak a kiadók - róluk és az úgynevezett könyvkiadásról később - de éppen a pazar könyvpaloták és könyvruházak, meg a csillogó plázák könyvárusító helyei tanúskodnak a leglátványosabb bőbeszédűséggel. A választékról pedig, ami mennyiségben nagyjából az ezoterikától a lektúr-áradaton át a szakácskönyvekig terjed, nem érdemes túl sokat szólni, az arányokról annál inkább. Egy-egy ilyen giga-könyvplaccon jó, ha a rendelkezésre álló elárúsítóhelyek tíz-tizenöt százaléka az irodalomé, beleértve az Újdonságok feliratú állványokat is. Ha azt nézzük, milyen könyveket hirdetnek az aluljárókban, a metróban, a különféle sikerlistákon, szórólapokon, prospektusokban, kiadói ismertetőkből, mik láthatók imponáló számban a kirakatokban - a kép több mint egységes: mindent, ami nem irodalom, ami nem magas kultúra, ami nem az emberi szellem nemes megjelenési formája. Következésképpen kijelenthető: mai világunkban a könyvre, lám, mégiscsak láthatóan igen nagy szükség van - csak éppen mifélére? Formájára, küllemére nézve valóban könyvre erősen emlékeztető

valamire mindenképpen. Igény felkeltve és folyamatosan fenntartva, pr, azaz piár a topon, vagyis a csúcson, hírverés, propaganda, csinnadratta, amit akartok. És amit bemagyarázunk, beéteünk, azok között – házi ízesítésként – a már elemzett-kifejtett favoritokon túl ott van az az öt-hat magyarországi literaturikus selyemfiú is, akik szervesen kiegészítik a fenti üdvös és gigászi kínálatot. Aki másra, netán többre vágyik, menjen az erdőbe...ez itt a civilizáció, a modern világ, a trendi és a többi. Hogy eme alaphelyzet, e félelmetes arányú és intenzitású elhülyítési hadművelet merénylete mögül milyen uralmi érdek lógatja ki lólábát: megmaradt fantáziánkra, netán logikai érzékünkre bízom.

Ekkora szorításban a könyvekért felelős tényezők, az úgynevezett „könyvszakma” – s ebbe most a lehető legtágabb értelemben minden, a könyvekkel kapcsolatos ténykedést beleérték, az írástól a kiadáson-előállításon-terjesztésen át a kritikáig – leginkább egy kétségbeesett és tanácstalan, valaha sokkal jobb napokat látott félvilági nőhöz hasonlít, akit erőszakos kitarója zsarolással tette prostituálttá, a szerencsétlen meg próbálna, próbálgatna kitörni, de csak suta kísérletezgetésekre futja az erejéből. Valaha, a korábbi rendszerben ugyan szolgálóleányt akartak volna csinálni belőle, de ő, miként Petőfi írta, a szolgaságban is szabad vala – és legjobb tetteivel mindig hű maradt ifjúsága – a forradalom, a szabadságharc – eszményéhez.

Az írók legjobbjai a Kádár-rendszerben is megfeleltek annak az ideálnak, amit Thomas Mann Tonió Krögerében Lizaveta Ivanovna úgy fogalmazott meg, hogy az irodalomnak megtisztító, megszentelő hatása van, út a megértéshez, a megbocsátáshoz és a szeretethez, a nyelv megváltó hatalmával együtt. Közben az irodalom művelői, akárcsak végtelen századokon át elődeik, küzdő katonák voltak, Zrínyi utóda volt Tamási Áron, Petőfié Utassy vagy Döbrentei és itt most igen hosszú névfelsorolásnak kéne következnie, egészen a legutóbbi időkkel bezárólag. Legjavuk bozótharcos volt, többé-kevésbé magányos partizán, kuruc ellenálló, így-úgy rejtőzködő, fegyverzetét önmegvalósítással álcázó szabadságharcos. Tudták, hogy a megbocsátáshoz és szeretethez is küzdelem révén lehet és kell eljutni, a megszentelt harcot pedig roppant változatos formákban úgy kellett megvívniuk, hogy közben családjukat és önmagukat eltartsák, lehetőleg börtönbe ne kerüljenek vagy – és erre már jóval nagyobb esély volt – teljes elhallgattatásba, partvonalra ne taszítassanak. És egy-egy könyv honoráriumából egy évecskéig csak el lehetett éldegélni valahogy, tűrhetően fizettek a folyóiratok, a heti- és napilapok – mert igaz ugyan, hogy a legeslegfontosabb, a könyv, a saját könyv megjelenésére legtöbbször évekig várni kellett, de minimum öt-tízezres (sőt, általában jóval magasabb) példányszámban láttak napvilágot és addig is tűrhető életní-

vón el lehetett lenni, nem napról napra élve, viszonylagos biztonságban, a magányos harcoshoz méltó erőt és önbizalmat biztosítandó.

Nekünk, a pályát 1990 után kezdőknek, persze, mindez már az álmok birodalmába tartozik. Azoknak pedig az ambivalens keserűséggel történő visszarévedés tárgya mindez, akik már annak előtte is könyveket publikáltak, íróként voltak jelen a magyar életben. Az iszonyú kontraszt nemcsak roppant fájdalmas, de szinte elviselhetetlen lehet számukra, nem egy idősebb pályatárstól hallani, két évtizede immár. A klasszikus Szabó Dezső-i igazságot, miszerint éhes hassal nem lehet a Himnuszt énekelni, úgy lehetne kiegészíteni-továbbfejleszteni: a kifizetetlen számlákkal küszködődő szellemi szabadságharcos majdnem olyan abszurdum, mint az arab mészáros a mekkai zarándoklaton. A kézirat leadása után igen gyorsan, alig egy-két hónap alatt maximum ezer-ezeröttszáz példányban megjelent művekért sajtósági tiszteltdíjként kapott száz-kétszáz példánnyal meg ki lehet állni a körútra, mondjuk a Nyugati pályaudvar elé. Mint az a bánatos, viharvert öregúr, akit már vagy két hónapja figyelek: nyilván valahogyan, de valószínűleg gyorsan sikerült kinyomtatattania a Gulagon eltöltött éveinek szörnyűségeiről beszámoló kötetét, s árulgatja, épp úgy, mint a másik pályaudvar, a Keleti környékén az erdélyi cigányok a távcsövet meg a karórát. Hogy ez a totális kiszolgáltatottság kin mennyit ront, mit torzít, milyen károkat okoz az alkotó emberi pszichében – kinek-kinek tapasztalati tényeire, netán önvizsgálatára bízom...

Ami az orvosok, mentők, gondozók seregét, azaz a könyvek megszületésénél így-úgy bábáskodók regiment-jét illeti - az annyira szegény, amennyire posztkommunista időkben egy közép-kelet-európai templom egere lehet. Ma a magyarországi kiadók egyik - hangsúlyozom: csak egyik – fele – máról holnapra él és nem tudni, mi tartja életben igazából: az ügybuzgalom, néhány tehetősebb ember jóindulata vagy az a bizonyos szerencse, amely nemcsak vak, de legtöbbször süket is. Tavaly nyáron, a magyarországi változások hajnalán a Magyar Hírlapban körkérdezt intéztünk néhány nemzeti szellemű kiadó vezetőjéhez, ugyan mondanák meg, mit várnak, mit remélnek, mit szeretnének. A válaszokból kikerekedett kép hűen tükrözi a helyzetet – de ami ennél is nagyobb baj, az azóta eltelt esztendő után sem igen lehet újat mondani: a pénztelenség, az állami támogatás szinte teljes hiánya és legfőképpen a terjesztőkkel fennálló, enyhén szólva gengszterfilmek hatalmi alá-fölérendeltségi relációit tükröző viszony gyakorlatilag változatlan. Az egyik kiadó vezetője így fogalmazott: újra kellene gondolni a kiadók és nagykereskedők kapcsolatát és el kellene érni, hogy a velük kötött szerződések ne lehessenek diktátumok, amelyekben a nagykernek csak jogai, a kiadónak csak kötelezettségei vannak. A terjesztés egyik legvérlázítóbb

anomáliája, hogy a kereskedő teljesen önhatalmúlag szűkítheti a kiadó kínálatát, különféle álüzleti humbuggal erre-arra hivatkozva korlátozhatja bizonyos művek átvételét, terjesztését, a példányszámról nem is beszélve. Elképesztő, de a kiadónak, amely a szerzővel „megszülte” a könyvet, a világon semmiféle beleszólása nincs abba, hogy könyveit hány boltban „terítik”. És ezt a totális kiszolgáltatottságot csak tovább fokozzák a kiadó- és terjesztéspolitikai már eleve, mondhatnám ab ovo – vagy gonoszokodva és holmi ősrégi „kapcsolati tőkékre” utalva, ab ávó – fennálló brancs-szempontjai, a diszkrimináció roppant változatos alkalmazási formái. A sort még jócskán folytathatnánk. Hogy mindez a könyv – az értékes könyv – ellenében történik, aligha kell bizonygatni. Ezért olyan a plázákban található könyvesboltok és a hatalmas könyváruházak választéka, ezért olyan polcaik, állványaik összetétele, „beosztása”, összetétele, felépítése – amilyen...Hogy az úgynevezett írói szekértáborok – már ez is hazugság, a mi oldalunkon egy rozzant bricska sincs, amott meg Mercedesekkel furikáznak – ezek a széttagoltságot erősítő és egyben jelképező képződmények közül milyen keresztapai módszerekkel segítik egymást a tökéletesen prostituálódott és ellenséges másik oldalon, és mennyire balfácán, tehetetlen, saját keserű levében fővő és önbizalom nélküli az innenső térfél: már szükségtelen részletezni. Miként a magukat riszáló irodalmi hírnagyok egészen eredeti módon undorító univerzumát sem kell jobban bemutatni, vagy emerről az oldalról a meg nem értett zseniségük exhibicionizmusában pompázó egyedeket, akik félrevonulnak és démoni méltóságukban megsértve, szomorúan pipáznak, mint Leila, az arab démon, akinek műsorszámát kissé népszerűtlenné tette az a közismert tény, hogy ötvenedik életévét már régebben

betöltötte. Az ilyen és hasonló kreatúrák között pedig hiún és magabízón, képükön a keresztapák örök ellenszenves somolygásával ott feszítenek a háttérben azok, akik a cui prodest? kérdésre hanyag eleganciával odavethetnék: hát nekünk, uraim. Nekünk áll érdekünkben mindez. És a 451 Fahrenheit-fok könyvégető parancsnokának utódaiként mi jól tudjuk, hogy a könyvek kezelhetetlenné és számunkra antiszociálissá teszik az embereket, így hát kézbe vettük végre a dolgokat: éppen ideje volt...

Amivel e helyzetben kénytelenek vagyunk szembesülni: a romlás, a hanyatlásvégi Róma szörnyű kísérteteinek frontális zombi-támadása. Truffaut már negyvenegynéhány évvel ezelőtt tudta, hogy háború lesz és ez a harc nem fog gyorsan véget érni. Csapataink még mindig harcban állnak, akár a helyén a kormány, akár nem. A Bajza utca 18-at, a legújabbkori magyar történelem legendás bázisát, ha megtépázottan is, de tartjuk. És véle mindazt, amit Truffaut is tudott és Tamási Áron is, aki a Magyar Írószövetség legnagyobb szerűbb dokumentumában 1956. december 29-én mindannyiunk nevében úgy fogalmazott: jóslatot csak „dicső költőink élő szelleme és az örök emberi igazság nevében” tehetünk, miközben „gondozni és védeni fogjuk a magyarság szellemét”, mert „egyedül így leszünk méltók a nagy elődökhöz és egyedül így válhatunk a következő nemzedékek érdemes hőseivé.”

Jóslatra most itt nemigen vállalkozhatunk. Sőt: bárki azt mondhatja e fejtegetések után, hogy hiszen nem mondtam, nem írtam semmi igazán újat, sőt, voltaképpen feltaláltam a kanálban a mélyedést, hiszen mostanra ezek az állapotok, helyzetjelentések és a belőlük levont és levonható következtetések, gondolatok evidenciák immár. Meglehet. Ám egy filmtörténeti klasszikustól, tudjuk, sohasem árt tanulni. Könyvemberekké kell váljunk.

